

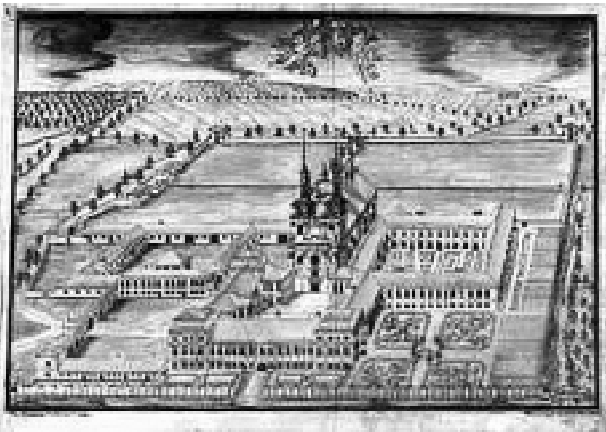
Knihovna benediktinů v Rajhradě – návrat po třiceti letech

Pokud se vydáme z Brna směrem na Znojmo, asi po 15 minutách cesty autem přijedeme k Rajhradu. Z dálky jsou na obzoru vidět dvě věže kostela kláštera, který je významnou kulturní památkou.

Klášter roku 1048 založil kníže Břetislav I., a to pravděpodobně jako součást svého pokání, které mu uložil papež Benedikt IX. za válečnou výpravu, během níž kníže zpusťoval značnou část Polska. Klášter patřil řádu benediktinů a byl prvním klášterem na Moravě. Do roku 1813 organizačně podléhal břeňnovskému opatství. Počátky kláštera byly skromné a až do konce 17. století měl v podstatě románskou podobu. První mniši rajhradského kláštera hodně pracovali tělesně. Mýtili lesy, prováděli kovářské a truhlářské práce. V roce 1465 byly v Rajhradě zásluhou probošta Jindřicha založeny první vinice. Symbol vinařství se roku 1554 dostává i do rajhradského znaku a pečeti. Je to břeňnovská opatská ostrev (kus osekaného kmene se třemi suký) křížící se s klíčem, symbolem horenského práva (zavírání a otevírání hory – vinice).

V průběhu staletí byly budovy kláštera ničeny různými vpády, např. Tataři, Kumáni či habsburským vojskem. To vedlo benediktiny k úvahám o přemístění kláštera na jiné místo v Rajhradě. Nakonec se však rozhodli, že na původním místě zůstanou, ale klášter přestaví. Dnešní podobu kláštera začal realizovat probošt Pirmus. Podle návrhu významného pražského barokního architekta Jana Blažeje Santiniho-Aichela byl klášter postupně přestavěn. Návrhy měl Santini hotovy již kolem roku 1715, stavět se začalo, zřejmě v důsledku finančních problémů, až počátkem roku 1722.

Obr. č. 1 Rajhradský klášter podle Santiniho projektu

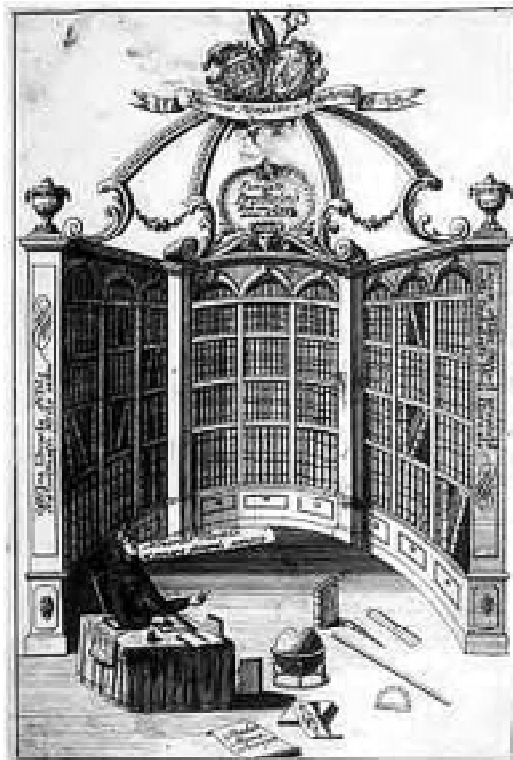
Hrubou stavbu provedl brněnský stavitel František Klíčník. Fresky v chrámové lodi a objektech kláštera maloval brněnský malíř Jan Jiří Etgens. Freska na stropě sálu knihovny představuje oslavu vzdělanosti a tehdejších vědních oborů. Stěny galerie a meziokenní prostory jsou pokryty freskami páskového ornamentu. Na vstupní a protilehlé stěně jsou freskou provedeny iluzivní sochy Vírý, Naděje a Lásky. Tyto malby jsou až pozdějším dodatkem. Santiniho projekt počítal se skutečnými sochami, které však nebyly zhotoveny zřejmě z finančních důvodů.

Nový barokní kostel sv. Petra a Pavla byl vysvěcen roku 1739. Na zařízení knihovny došlo mnohem později. Roku 1804–1806 vybavil brněnský řezbář a stolař knihovnu zabudovanými dřevěnými regály a použil zdobných prvků ve stylu klasicismu konce 18. století. Celá stavba klášterního komplexu byla hotova sto let po vysvěcení kostela – až roku 1840.

K duchovní činnosti potřebovali mniši bohoslužebné knihy. Ve skriptoriích knihy opisovali, v knihařských dílnách je vážali a mnohem později zde provozovali také tiskárnu. Tato činnost je úzce spjata s budováním a rozvojem klášterní knihovny, která patrně vznikla krátce po založení kláštera. Řeholníci potřebovali knihy k bohoslužbám. Byli to evangeliáře, graduály, misály, breviáře i životy svatých. V době od založení kláštera do roku 1813 lze předpokládat častou výměnu řeholníků i knih mezi Rajhradem a Břeňnovem. Knihovní fond se rozrůstal také díky darům, později i nákupem od jiných klášterů nebo osob. Lze předpokládat, že koncem 13. století měl rajhradský klášter poměrně velkou knihovnu, ze které se do dnešní doby uchovalo 16 rukopisů. Nejstarší rukopis vznikl v cizině a pochází ze třetí čtvrtiny 9. století. Je to *Martyrologium Adonis* s církevněslovanskými vpisky. Další rukopisy jsou z 11. až 15. století a obsahují krásnou iluminovanou výzdobu. Jde např. o Žaltář královny Elišky Rejčky nebo breviář probošta Vítka, v němž jsou první tři iluminace připisovány malíři ze dvora Karla IV. – mistru Theodorikovi.

Z konce 16. stol. máme první zprávy o doplňování tištěných knih. Nejstarší zachovaný katalog knihovny je z konce 17. a počátku 18. století. Dále se zachoval abecední lístkový katalog budovaný od roku 1819. Ve většině starších knih jsou na přideštit vlepena rajhradská exlibris:

Obr. č. 2a a 2b Exlibris knihovny rajhradského kláštera

S růstem významu kláštera rostl i kulturní význam knihovny. Rajhradští probošti od roku 1540 zasedali v moravském zemském sněmu, benediktini se zasloužili o budování nemocnic, chudobinců, sirotčinců a škol v okolí, v 19. století zde působil čtenářský spolek Břetislav, rozvíjel se chrámový zpěv.

S knihovnou je spjata řada významných osobností. V 19. století to byli např.:

Vojtěch Slouk – v letech 1860–1876 sestavil velký glóbus a hodiny ukazující čas na různých místech zeměkoule. Obě památky lze vidět v sále knihovny.

Obr. č. 3a a 3b Glóbus a hodiny V. Slouka

Řehoř Volný – významný historik, napsal 15 svazků moravského místopisu.

Dr. Beda Dudík – historiograf, zpracoval mj. Dějiny rajhradského kláštera a Dějiny Moravy do roku 1350.

Dr. Pavel Vychodil – ředitel klášterní tiskárny, překladatel z řečtiny, redaktor časopisu *Hlídky*.

Augustin Vrzal – překladatel ruské klasické literatury.

Václav Jan Pokorný – dlouholetý archivář a klášterní knihovník.

Knihovnu navštívila také řada badatelů, např. Josef Dobrovský, František Palacký, Pavel Josef Šafařík nebo cestovatel Emil Holub.

Na počátku 20. století dochází v rozvoji knihovny ke stagnaci. Knihovní fond rostl jen setrvačností, evidence výpůjček z knihovního fondu nebyla důsledná, v klášteře byl jen malý počet řeholníků. Řád se dostal do finančních problémů a svoji špatnou situaci se snažil vylepšit prodejem některých knih či obrazů.

V té době pozbyla knihovna mj. i 106 svých nejstarších a nejceněnějších prvotisků.

Poslední světová válka způsobila na budovách kláštera mnohé škody a po jejím skončení bylo nutné provést řadu oprav. Univerzitní knihovna v Brně, která v roce 1950 převzala klášterní knihovnu do své správy, zajišťovala opravu oken a fresky v sále knihovny. Zpracováním knihovního fondu byl pověřen dr. Vladislav Dokoupil, který měl k dispozici několik brigádníků. Knihy byly uspořádány a byla provedena jejich revize. V sále knihovny byly svazky uloženy v regálech podle oborů označených velkými písmeny. Knihovní fond měl asi 65 000 svazků. Pro účely revize bylo nutné rozdělit jmenný katalog podle oborů (tj. písmen nad regály). Revize probíhala po dobu tří let vždy v letních měsících. Při revizi bylo zjištěno, že asi třetinu fondu tvoří tisky vydané do roku 1800.

Po ukončení revize se mohl dr. Dokoupil věnovat dalšímu zpracování a následnému vydávání bibliografických soupisů rukopisů, prvotisků a tisků 16. století i zpracování dějin klášterní knihovny.

Po základním odborném uspořádání knihovny byl sál přístupný veřejnosti až do roku 1974. V té době se objevily závažné statické poruchy způsobené sedáním základů vybudovaných na pilotách. V sále knihovny se objevily trhliny a vybořila se parketová podlaha. Bylo proto

Tabulka č. 1. Finanční prostředky přidělené na rekonstrukci klášterní knihovny v Rajhradě

rok	státní dotace	MZK	celkem	hrazeno	vráceno MK	úspora
1999	687 000,00	75 336,00	762 336,00	762 345,00	890,00	
2000	850 000,00	212 500,00	1 062 500,00	1 062 914,25		
2001	1 300 000,00	325 400,00	1 625 400,00	1 625 400,00		
2002	593 000,00	148 250,00	741 250,00	741 250,00		
2003	780 000,00	195 000,00	975 000,00	975 000,50		
2004	341 000,00	85 293,00	426 293,00	426 293,00		
Celkem	4 551 000,00	1 041 779,00	5 592 779,00	5 593 203,45	890,00	6 134,05

nutné knihy vystěhovat a mobiliář rozebrat. Do knihovny přišli stavaři, aby zajistili statiku. Práce však nemohly pokračovat podle potřeb zjištěného stavu, protože větší část budov kláštera využívala armáda. Stavební práce byly obnoveny až po jejím odchodu. Původní předpoklad návratu mobiliáře a knih po pěti letech se změnil na 30 let.

Po roce 1990, kdy byl objekt kláštera navrácen opět benediktinskému řádu, byly obnoveny stavební práce. Opravovány byly krovy i střechy, byla zajišťována statika v dalších křídlech kláštera. První krok k možnému obnovení klášterní knihovny a návratu knih na původní místo byl učiněn až v roce 1999. Moravské zemské knihovně v Brně (MZK) se podařilo uplatnit na Ministerstvu kultury ČR návrh na prohlášení klášterní knihovny jako celku za movitou kulturní památku. V návaznosti na to bylo možné zpracovat projekt a přihlásit ho do Programu restaurování movitých kulturních památek, vypisovaného Ministerstvem kultury. Projekt podpořil Okresní úřad Brno-venkov i Národní památkový ústav v Brně. Na zasedání výběrové komise projekt uspěl a tak se mohlo rozběhnout výběrové řízení hledající vhodného dodavatele, který by vyhovoval přísným požadavkům Ministerstva kultury.

Velmi obtížně se hledala dokumentace stavu knihovny před demontáží mobiliáře. V roce 1974 jej rozebírali pracovníci Uměleckých řemesel. Tato firma však v roce 1999 již neexistovala a její archiv se nezachoval. Pracné také bylo nalezení jednotlivých částí mobiliáře, protože se několikrát v areálu kláštera stěhoval a nevhodným zacházením poškozoval. Nakonec se i to podařilo. Ve vypsáném výběrovém řízení byla pro restaurování vybrána firma Tabernákl, která restaurovala v průběhu pěti let mobiliář knihovny nacházející se v sále a předsálí. Plánované náklady restaurátorských prací byly rozpočtovány částkou téměř 5,6 milionů Kč. Finanční prostředky na opravu byly uvolňovány postupně. Vždy ale byla stanovena podmínka spoluúčasti MZK, první rok ve výši 10 %, další roky 20 % ročního objemu prací.

V Rajhradě byla založena nadace Ora et Labora, která svým programem usiluje o postupnou obnovu celého objektu benediktinského kláštera. Snaží se získávat finanční prostředky na dokončení zajištění statiky

i dalších stavebních prací. Jejím přičiněním bylo opraveno přizemí jižního, severního a částečně východního křídla. To umožnilo pohodlný přístup k prostorám knihovny. O postupu prací informuje nadace na svých webových stránkách (viz <http://www.rajhrad.cz/oraetlabora/>). Průběžně je také zveřejňována fotodokumentace rekonstrukčních prací.

Obr. č. 4a Stav části klášterní knihovny v roce 1990

Obr. č. 4b Stav téže části v roce 2004

Obr. č. 4d Knihovní sál (stav v roce 2004)

Obr. č. 4c Knihovní sál (stav v roce 2000)

Současně s opravou hlavního sálu a předsálí klášterní knihovny probíhaly opravy sousedících místností v jižním klášterním křídle, které sloužily jako sklady dalšího knihovního fondu. S financováním oprav těchto prostor významně pomohla právě nadace Ora et Labora. Místnosti byly stavebně upraveny na sklady a pracovny. V pracovnách bylo zprovozněno plynové topení. Po dokončení těchto prací byly ve skladové části sestaveny regály a tak se mohly první knihovní fondy vracet na původní místo. K tomu došlo v roce 2002. V roce 2004 po dokončení restaurátorských prací v sále začala druhá etapa rekonstrukce knihovny – nastěhování knihovního fondu do historického sálu a předsálí.

Obr. č. 5a Ukládání knih do regálů (2004)

Obr. č. 5b Část uloženého knihovního fondu po ukončení prací (2004)

Pracovníci MZK očistili knihy od prachu, provedli číselnou revizi a uložili knihy podle původního rozpisu do regálů. O výsledcích číselné revize byl zpracován protokol s uvedením počtu svazků na jednotlivých policích. Spočítáno bylo 63 045 zpracovaných knihovních jednotek. Všechny fondy v historické knihovně jsou zajištěny bezpečnostní signalizací. Pamatovalo se také na ochranu proti agresivním slunečním paprskům. Aby nově opravený mobiliář nebyl poškozen slunečním zářením, jsou okna v sálu opatřena fólií s UV filtrem.

Slavnostní otevření obnovené klášterní knihovny se konalo 9. září 2004. Při této příležitosti předal ředitel MZK doc. PhDr. J. Kubíček, CSc. převorovi řádu benediktinů L. A. Gazdovi restaurovanou knihovnu včetně knihovního fondu. Na základě vzájemné dohody zůstávají v MZK i nadále deponovány rukopisy a prvotisky, aby byla zajištěna jejich odpovídající ochrana. 17 rukopisů z rajhradské knihovny bylo již digitalizováno v rámci projektu Memoriae mundi, ke studiu jsou proto poskytovány v elektronické verzi na CD-ROM.

První zpřístupnění klášterní knihovny veřejnosti proběhlo následně v září u příležitosti Dnů evropského dědictví, které byly celostátně vyhlášeny na týden od 11. do 19. září 2004.

V průběhu těchto dnů navštívilo knihovnu mnoho zájemců. Byli to hlavně obyvatelé Rajhradu a okolí, kteří pamatovali knihovnu z dřívějších dob, ale také návštěvníci z větší dálky, kteří se o otevření dočetli v denním tisku nebo na internetových stránkách. Se stálou prezentací veřejnosti se počítá od roku 2005, kdy bude návštěva knihovny zařazena do prohlídkové trasy Památníku písemnictví na Moravě, který vznikne ve východní části kvadratury kláštera.

Myšlenka na vybudování Památníku písemnictví na Moravě vznikla již v roce 1986. K tomu účelu mělo být využito severní a východní křídlo kvadratury kláštera. Zhlédnutí hlavního sálu historické knihovny mělo být součástí prohlídkové trasy. V důsledku nuceného přerušení stavebních prací se památník písemnictví nevybudoval. Od té doby však proběhlo mnoho jednání benediktinského řádu s různými institucemi. Řád hledal další možné kulturní využití velkého objektu poblíž Brna. Podpora byla získána u představitelů Jihomoravského kraje. Na počátku roku 2004 došlo k předběžným dohodám o vybudování expozice. Provoz Památníku písemnictví by mělo zajiš-

ťovat Muzeum Brněnska, které do objektu kláštera přesune také část svých depozitářů. Na dokončení stavebních prací ve východním a jižním křídle uvolnil kraj 12 milionů Kč. V současné době se již připravuje expozice, s otevřením Památníku písemnictví se počítá předběžně v červnu roku 2005. Kromě expozice má být otevřena také studovna, kde si bude možné prezenčně půjčovat dokumenty z fondu klášterní knihovny i fondu Muzea Brněnska. Bude pak jen otázkou času (a dostatku finančních prostředků), aby se záznamy z lístkových katalogů knihovny zpracovaly do elektronické podoby.

Literatura

1. *Benediktinský klášter Rajhrad*. Rajhrad, 2001. 34 s.
2. DOKOUPIL V. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně*. Brno, 1972. 379 s.
3. DOKOUPIL, V., KRÁL, A. B. *Knihovna benediktinů v Rajhradě*. Rajhrad, 1968. 30 s.
4. DOKOUPIL, V. *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha, 1966. 427 s.
5. DOKOUPIL, V. *Soupis prvotisků z fondů Univerzitní knihovny v Brně*. Praha, 1970. 407 s.
6. DOKOUPIL, V. *Soupis tisků 16. století z fondů Univerzitní knihovny v Brně*. Sv. 2. *Tisky 16. století z knihovny benediktinů v Rajhradě*. Brno, 1959. 378 s.

Věra Jelínková
Moravská zemská knihovna, Brno
verajel@mzk.cz